

DONAL HARRINGTON

Obstaja naravni zakon?¹

Naše razmišljanje o pristopu k morali v smislu zakona je pokazalo, da je vidik zakona bistveni vidik morale. V tem poglavju pa bomo poskušali svoje razumevanje tega vidika poglobiti s pomočjo premisleka na temo naravnega zakona. To je namreč tema, ki razkriva, kaj v najbolj temeljnem smislu pomeni videti moralo v smislu zakona.

NARAVNI ZAKON DANES

Koristila pa nam bo kratka opomba o izrazoslovju, saj je pojem "naravni zakon" sam po sebi zavajajoč. Na prvi pogled bi namreč izraz lahko napeljeval na zakone narave, ki jih obravnavajo naravoslovne znanosti. To je, na primer, zakon narave, da je maso mogoče pretvoriti v energijo, da molje privlači svetloba ali da narcise cvetijo spomladi. To so zakoni o dogajanju v naravi. Ti opredeljujejo neizbežne ali verjetne pojave, ki so vgrajeni v stvari same.

V morali pa se naravni zakon nanaša samo na človeška bitja; bolj točno bi torej lahko govorili o naravnem moralnem zakonu. Tu "zakon" ne opisuje tega, kar je, ampak to, kar bi moralo biti. Gre za normativen in ne deskriptiven pojem. Ko govorimo o naravnem moralnem zakonu, s tem mislimo, da temelj moralnega zakona, kaj bi ljudje morali delati in čemu bi se morali izogibati, najdemo v naravi človeškega bitja. To pomeni, da to,

kar smo, t. j. naša narava, kaže na to, kako bi morali živeti. Tega "bi morali" pa ni pri nobeni drugi vrsti ustvarjenih bitij.

Pogosto pa se zgodi, da v razpravi o morali ob omembi ideje zakona zakon razumemo kot nekaj, kar nekdo določi, nekako tako, kot zakonodajalec določi zakone v zvezi z ločitvijo, z vožnjo pod vplivom alkohola ali s preprečevanjem terorizma. Ti zakoni bi bili lahko tudi drugačni in v drugih državah tudi so drugačni, toda taki, kot so, so zato, ker je bilo tako določeno. Naravni moralni zakon pa ni posledica človekove določitve. To je zakon, ki je nekako vgrajen v naše odločitve in jim je predhoden; je nekaj, kar odkrivamo, in ne nekaj, kar določimo.

Kljub vsemu njegovemu ugledu v katoliškem moralnem izročilu pa ima teorija naravnega zakona nemalo težav. Prvič, obstajajo različne verzije, kaj pomeni naravni zakon, in nekatere izmed njih bomo kasneje obravnavali. Zato je seveda precej naporno

kritično razpravljati o ideji naravnega zakona, če ni jasno, o čem ljudje dejansko govorijo, in če se zdi, da govorijo o različnih stvareh.

Drugič, v času, v katerem so spremembe tako pomemben del naše izkušnje zgodovine, se lahko ideja naravnega zakona zdi precej hladna. Skoraj smo se namreč že navadili, da so hitre in vedno hitrejše spremembe del človeškega življenja. Te spremembe s seboj prinašajo etične dileme, ki si jih nekdanjsmo mogli niti zamisliti, hkrati pa nam odpirajo tudi nove vidike smisla in možnosti človekove eksistence. In mnogim se zdi, da je to v nasprotju z idejo naravnega zakona, ki je opredeljen enkrat za vselej in ki odseva trajno in nespremenljivo človekovo resničnost.

Tretjič, težko je uskladiti idejo naravnega zakona z dejstvom kulturne različnosti. Zaradi raznolikosti množice kultur, ki zadeva moralno sprejemljivost in nesprejemljivost nekaterih praks, od mnogoženstva do ljudožerstva, je težko trditi, da skupna morala velja za vse človeštvo. Zato smo v skušnjavi, da bi zaključili, da je morala določena s kulturo, ne pa, da je univerzalno predpisana, in da v bistvu ne obstaja nič takega, kot je univerzalna moralna resnica. S tem bi se to, kar je moralno, zožilo na tisto, kar je dogovorjeno.

Omenjeno je povezano tudi z današnjo skepso glede možnosti moralne resnice. Če rečemo, na primer, da je kontracepcija v nasprotju z ustreznim delovanjem in pravi namenom človekove spolnosti ali da so potrebe ubogih pomembnejše od pravice do zasebne lastnine, se lahko zdi, da to ni nič drugega kot ideja neke skupine o tem, kaj je moralna resnica. Drži lahko, da se drugi v veliki meri strinjajo z nami o tem, kaj pomeni biti človeško bitje, pa so kljub temu zbegani, se ne strinjajo ali celo ostro nasprotujejo takim zaključkom. Ne razumejo, zakaj je to, kar smo, neizogibno povezano tudi s tem, kako se moramo vesti. Trdijo namreč, da smernic za življenje ni mogoče tako enostavno razbrati.

Navzlic navedenim težavam še vedno lahko slutimo, da brez neke vrste naravnega

zakona sploh ne more biti morale. Težko si je, na primer, predstavljati, kako se bomo sporazumeli glede ekološke krize ali glede groženj mednarodnemu miru brez neke univerzalne etike in univerzalno veljavnih vrednot. Če smo s spremembami v sistemu komunikacij zaživel v "globalni vasi", potem bi mogli pričakovati tudi, da bo obstajala neka globalna etika, ki bo vodila naše skupno življenje. Ne glede na ves pluralizem v morali se namreč zdi, da smer, v katero gre svet, zahteva neko temeljno moralo, ki bo skupna vsemu človeštvu.

Ne glede na povedano se zdi smiselno tudi razmišljanje, da, če obstaja skupna človeška narava, obstaja tudi neka skupna človeška morala, ne glede na to, ali je bolj splošna ali bolj konkretna. In če ni univerzalnega temelja za razpravo o morali, se zdi nesmiselno govoriti o človekovi naravi, ki je skupna vsemu človeštvu in po kateri smo vsi ljudje moralna bitja.

NAČIN RAZMIŠLJANJA

Obstajata dva načina pristopanja k ideji naravnega zakona. Lahko ga imamo za teorijo, ki nam govori, kaj je prav in kaj narobe, lahko pa ga imamo za teorijo, ki nam govori, kako poskrbeti, da bomo odkrili, kaj je prav in kaj narobe. Najbrž je bolje začeti s slednjo, saj je bolj temeljna.

Naravni zakon je v osnovi način, kako odkriti, kaj je prav in kaj narobe. Pravi, da do moralne resnice pridemo z uporabo razuma, s katerim razmišljamo o človeški naravi. Naravni zakon je metoda razumskega razmisleka o naravi, preko katerega odkrijemo moralno resnico. Vendar besede "razum" tu ne smemo uporabljati v pretirano racionalističnem smislu. V moralnem razmisleku je dobro, da razmišljamo s pomočjo "razumnega srca", to je, da naš razmislek vključuje misli in čustva. Še enkrat, beseda "narava" ne pomeni, da hočemo postvariti osebnost. Da razum razmišlja o naravi, pomeni, da ljudje razmišljajo o svoji lastni človeškosti in o svoji lastni

izkušnji, kaj pomeni biti človek. To pomeni, da razmišlja o tem, kaj pomeni biti človeška oseba.

Omenjena metoda se bo še jasneje pokazala, če jo bomo postavili nasproti drugim načinom odkrivanja, kaj je prav in kaj narobe. Še posebej sta v sodobni moralni zavesti pomembna dva. Enega običajno imenujemo subjektivizem ali emotivizem. Moralne trditve (trditve, da je to ali ono dejanje prav ali narobe) niso nič več kot trditve subjektivne izbire. Tu je odločitev, kaj storiti, odvisna od naših občutij in prepričanj. Če se potem dva človeka ne strinjata, na primer, glede moralnosti evtanazije, v bistvu to ni nič drugače, kot če se ne bi strinjala glede tega, ali jima je všeč indijska hrana. Nobenega merila ni za okus in nobenega merila ni za moralna stališča. Z drugimi besedami, nobenega višjega prizivnega sodišča ni.

Če ta metoda nima moralne resnice za nič več kot za resnico o tem, kaj nekdo čuti, pa druga metoda za določanje, kaj je prav in kaj narobe, najde moralno resnico v tehtanju posledic različnih potekov dogodkov. Običajno jo imenujemo konsekvencializem ali utilitarizem. Dejanje, ki ponuja najboljši izid za vse vpletene, ima najvišjo vrednost z vidika koristi, zato ga imamo za dobrega. Izid, o katerem govorimo, je pogosto označen s frazo "največja sreča za največje število vpletenih".

Ko se odločamo, kaj storiti, je seveda najpametneje razmisliti o svojih občutkih in pretehtati posledice možnih potekov dogodkov. Zato nočemo reči, da se je potrebno odločiti za eno izmed metod in proti drugi. Pravzaprav bi bilo najbolje, če bi različne metode spojili. To pomeni, da bi pri odločitvah, kaj storiti v določenem položaju, upoštevali tako svoje občutke in prepričanja kot možne posledice različnih odločitev, ki so na voljo, pa tudi pomen odločitev glede na smisel človekove eksistence.

Vendar ima metoda naravnega zakona slednje za najbolj temeljno. Toda to ne pomeni, da bi morali ob vsaki odločitvi najprej izrecno in na dolgo razmišljati o tem, kaj pomeni

biti človek; to bi nas hromilo. Bolj kot ne v konkretnih položajih razmišljamo le o svojih občutkih in tehtamo posledice. A v ozadju našega razmišljanja je močna usmeritev, ki je redko jasna, toda zato nič manj pomembna, usmeritev, ki izvira iz našega razumevanja tega, kaj pomeni biti človek v svetu. In čeprav je bolj implicitna kot eksplicitna, gre za najbolj odločilno sestavino naših moralnih odločitev.

Ko se ljudje torej ne strinjajo o tem, kaj je prav in kaj narobe, lahko to izvira iz različnih občutkov in prepričanj, ki vodijo v razlike. Ali pa njihovo nestrinjanje izvira iz različne ocene posledic, ki jih prinašajo različne možnosti. Lahko gre tudi za posledico različnega razumevanja, kaj pomeni biti človek. Če se ljudje na primer ne strinjajo o tem, ali je prav ali narobe, če imamo spolne odnose izven zakona, se bodo zaman prepirali o tem, kakšno škodo zunajzakonski spolni odnosi lahko povzročijo ali ne povzročajo, če je dejanska razlika med njimi v tem, kako razumejo pomen spolnosti v osebnem in medčloveškem življenju.

Ko pa razmišljamo o tem, kaj pomeni biti človek, lahko pridemo do tega, da so nekateri naši občutki in prepričanja napačni ali da nad določenimi posledicami, ki smo jih imeli za zaželene, prevladajo druge možnosti. Lahko se na primer zgodi, da močno podpiramo usmrtitev morilca, ki je zagrešil brutalen umor, ali pa smo zelo zaskrbljeni zaradi možnih posledic, ki bi jih prineslo mučenje terorista, s katerim bi poskušali iz njega izvleči, kje je nastavljena bomba. Naravni zakon bi preprosto zahteval, da razmislimo o tem, kaj ima narava in namen človeške eksistence povedati o teh dejanjih. Drugače bi lahko ugotovili, da smo naredili nekaj, za kar smo za nazaj prepričani, da nasprotuje temu, kar smo. Morda bi mučili terorista, potem pa bi se vprašali: kaj pomeni za našo družbo dejstvo, da smo vpeljali mučenje?

Da bi to še bolje razumeli, pogledjmo še primer prekinitve življenja pri človeku, ki je na smrt bolan. Nekateri družinski člani bi

hoteli končati trpljenje ljubljenega človeka, drugi bi morda trdili, da je narobe komu vzeti življenje. Občutki in prepričanja so razdeljeni, brez dvoma pa bodo oboji trdili, da njihov potek dogodkov prinaša najbolj zaželen izid. Potrebno je torej pogledati vidike smisla življenja in smrti, ki so najbolj temeljni in o katerih še nismo razmišljali. Je potrebno za vsako ceno ohraniti življenje? Je smrt nekaj dobrega ali nekaj slabega? Je kaj po smrti? Ima trpljenje kakšen smisel ali vrednost?

Toda zelo možno je, da bi se vsi vpleteni, potem ko bi razpravljali o teh vprašanjih, na koncu strinjali glede splošnega smisla življenja, smrti in trpljenja, še naprej pa se ne bi strinjali, kaj storiti v tem položaju. To pomeni, da splošen razmislek o smislu človeškega življenja ne more na preprost način pripeljati do zaključkov, kaj storiti. Vendar je ta razmislek bistvenega pomena zaradi nečesa drugega. Kako bi namreč brez njega vedeli, kaj je dobra posledica in kaj slaba? Brez njega bi bila prepričanja, ki jih imamo, in posledice, ki jih iščemo, brez razumske osnove.

Z drugimi besedami, do temelja svojega moralnega mišljenja pridemo z razmislekom o tem, kaj pomeni biti človeška oseba. Ta razmislek nam morda ne bo natančno povedal, kaj storiti, vendar nam bo dal smernice za mišljenje. Usmeril bo naše občutke in oblikoval naša prepričanja v določeno smer. Vodil nas bo pri iskanju in vrednotenju določenih posledic. To pomeni, da bomo vedno močnejše čutili, kaj je pomembno za človekovo samouresničenje. To pomeni, da bomo iskali možnosti za dejanja, ki bodo imela za posledico doseganje namena našega obstoja.

PROSTOR ZA USTVARJALNOST

V zvezi z naravnim zakonom pogosto pravijo, da bomo, če bomo svoja etična razmišljanja utemeljili na naravi človeške osebe, končali pri zelo strogem načinu moralnega mišljenja. Zato je pomembno, da upoštevamo uravnoteženost, ki je zajeta v definiciji naravnega zakona kot razuma, ki

odseva naravo. Če ne upoštevamo "narave", bomo razmišljali brez referenčnega okvirja ali temelja, naši zaključki pa bodo lahko precej naključni. Če pa zanemarimo element "razuma", potem bo videti, kot da naravni zakon ne potrebuje nobenega razmisleka, ampak moramo samo precej trdne in neupogljive smernice, ki so že bile izdelane drugje, uporabiti za posamezne položaje.

In prav to slednje se je pogosto dogajalo, kar je tudi razlog, da so s teorijo naravnega zakona mnogi nezadovoljni. Za primer vzemimo laganje. V skladu z verzijo naravnega zakona, ki ne upošteva vloge razuma, je sposobnost govora očitno namenjena temu, da z njo drugim posredujemo vsebino svojega uma. Medtem ko lahko pride do situacij, v katerih to ne bi bilo primerno, in zato lahko resnico zadržimo zase, je posredovanje nečesa, kar je nasprotno temu, za kar v svojem umu vemo, da drži, napačna uporaba in zloraba te sposobnosti ter zato moralno narobe.

Razlog, zakaj je po tej verziji tako malo prostora za človekov razmislek, je v tem, da človekove narave ne razumemo kot nekaj, kar je več od telesne funkcije sposobnosti govora. Če bi namreč namesto tega naravni zakon razumeli kot sredstvo za posredovanje, ki je v skladu z zahtevami odnosa in v službi izgradnje skupnosti, bi imeli popolnoma drugačno sliko. Vrednote zvestobe in skupnosti nam namreč dajejo veliko močnejšo in globljo motivacijo za resnicoljubnost. In predstavljamo si lahko situacije, v katerih je reči, kar ni res, lahko celo najbolj zvesto in resnicoljubno dejanje. Razločevanje, kdaj in kako je lahko tako, pa zahteva veliko ustvarjalnosti in domišljije razumnega srca.

Reči, da se naravni zakon začne z razumom, ki odseva naravo, torej ne pomeni, da je vse že zapisano v naši človeški naravi in jeto samo potrebno prebrati. Navedeno bi ustrezalo prvi verziji zgoraj in bi človekovo naravo zožilo na nekaj, kar je podobno računalniškemu programu, v katerem so vsa navodila napisana vnaprej. V tem primeru ne bi bilo prostora za ustvarjalnost, ampak samo

za uporabo formul in za izpeljevanje iz tistega, kar je že določeno.

Zapletenost človeške narave in človekove resničnosti pa je drugačna. To ni zapletenost računalniškega niza navodil, ki je izjemno zamotan, toda vseeno vnaprej določen. To je zapletenost bitja, ki se ima za neke vrste bitje na tem svetu, vendar mora še ugotoviti, kakšne vrste bitje naj bo.

Zapletenost morda lahko izrazimo s tem, da rečemo, da – ker odseva človekovo resničnost – razum odkriva, da je človeško bitje obenem vnaprej določeno in nedoločeno. To pa vpeljuje idejo svobode in posega v razpravo med tistimi, ki trdijo, da smo človeška bitja radikalno svobodna, in tistimi, ki trdijo, da smo temeljno določeni, pa najsi bo z okoljem, z geni ali s podzavestjo. Ne da bi se spuščali v to debato, lahko rečemo, da je človekova resničnost kombinacija tako določenega kot nedoločenega.

Omenjeno pojasnjuje tudi primerjava z živalskim svetom. Živali so v veliki meri vnaprej programirane, pa najsi gre za spretnosti ali pa za odzive, ki se kažejo v relativni samodejnosti. Slep sledijo nagonom in nagnjenjem svoje narave. Ljudje smo drugačni. Ne glede na to, kakšne težave imajo, se psom ni treba mučiti s tem, kaj je smisel njihove pasjosti. Izkušnje pa, ki jih imamo v življenju ljudje, nas soočajo z vprašanji, kot so: kdo smo in kaj vse to pomeni. Razmišljati moramo o tem, kaj naj bomo in kaj naj storimo. V nasprotju z živalmi se ljudje ne bomo uresničili s slepim sledenjem svojim nagonom, ampak samo z razmislekom o svojih izkušnjah in z odkrivanjem zapovedi, ki nam jih nalaga naša narava.

Ko bomo razmišljali, bomo odkrili, da nam je v nekem smislu naša človeška narava dana vnaprej. To pomeni, da bomo odkrili, da človekovo eksistenco določajo nekatere temeljne možne lastnosti. Te možne lastnosti se, na primer, lahko izrazijo v jeziku vrlin. Govorimo lahko o vrlinah, kot so poštenost, ljubezen in pravičnost, saj slednje predstavljajo tisto, kar je najvišje in najbolj odločilno za človekovo naravo. To nam je v veliki meri dano, je

vnaprej določeno; glede tega se ne odločamo o samem sebi, ampak odkrivamo, kaj smo.

Vendar ko razmišljamo, tudi odkrivamo, da je to, kar nam je dano, najprej naloga, in sicer naloga postati taka oseba. Omenjeno se namreč ne bo zgodilo samo od sebe. Torej smo svobodni v zelo globokem pomenu besede. Ko smo namreč odkrili, kaj je najgloblja možna lastnost naše narave, ji lahko pritrdimo ali pa to zavrnilo. Poleg tega lahko tudi čas, v katerem živimo, spremeni naše razumevanje in vrednotenje tega, kaj pomeni biti človek. In potem, ko enkrat dosežemo neki uvid v to, kaj moramo postati, je pred nami naloga ugotoviti, kakšen način življenja, vzpostavljanja odnosov in vedenja bo kar najboljše podpiral to postajanje.

Torej na ravni človeka stvaritvi ne vlada nujnost; imamo neki manevrski prostor. Ugotovimo lahko, da se moramo sami odločiti, kaj bomo naredili iz sebe. Vsak izmed nas mora iz tega, kar mu je dano, zgraditi svojo lastno osebnost. To lahko primerjamo s kiparjem, ki obdeluje kos kamna in mora spoštovati značilnosti surovega materiala ter si hkrati ustvarjalno predstavljati, kaj bo iz njega nastalo. Tudi mi moramo oblikovati to, kar nam je bilo dano; tako močno moramo delati, da bo včasih strašljivo in bi si želeli, da bi bilo tako enostavno kot pri živalih.

ZAKON NAŠEGA BITJA

Ostaja pa dejstvo, da se – četudi svojo moralo utemeljimo na razmisleku o naravi človekove resničnosti – ljudje še vedno ne strinjajo, kaj pomeni biti človek. Ena miselna šola bo učila, da, ko razmišljamo o tem, kdo smo, preprosto odkrivamo nagnjenje k iskanju užitka in izogibanju bolečine. V nasprotju s tem pa tradicionalna teorija naravnega zakona govori o nagnjenjih k ohranjanju življenja, k razmnoževanju in vzgoji potomcev, k iskanju resnice in k sodelovanju v družbi. Druga filozofija bo trdila, da ni ničesar, kar bi nam bilo dano vnaprej, ampak da naša človeška narava ni nič drugega kot

tisto, kar ustvarimo, ko uveljavljamo svojo svobodo.

Toda ali obstaja nekaj bolj osnovnega, nekaj, kar je temelj za te različne razlage? Mnogo obeta pristop, ki pravi, da je vsem tem razlagam skupen duh iskanja moralne resnice. Bistvo naravnega zakona je v razmisleku o človekovi naravi; a če sta razmislek in odločanje nekaj specifično človeškega, potem naravni zakon v najbolj temeljnem smislu pomeni razmislek o svojem lastnem razmisleku. Če se v zaključkih strinjamo ali ne, vsi iščemo in se sprašujemo po istem vzorcu. In če to drži, je ta vzorec sam po sebi najbolj temeljni naravni moralni zakon. Poglejmo to podrobneje.

V središču naše moralne zavesti je spraševanje. Najprej, naša človeška izkušnja dobrega in slabega, pravega in napačnega odpira vprašanje našega razumevanja. Ko poskušamo razumeti svojo izkušnjo, se srečujemo z različnimi idejami in pogledi, zato se nam postavljajo vprašanja sodbe, ko poskušamo uvideti, ali je naše razumevanje pravilno. Zatem pa se postavljajo vprašanja odločanja. Ta vprašanja nas vodijo onkraj spoznanja in občutkov do trenutka odločitve in izvršitve.

Gre za vzorec, po katerem delujemo kot moralno zavestni subjekti, vzorec izkušanja, razumevanja, sodbe in nazadnje odločitve. Rečemo lahko, da je ta vzorec v nekem smislu nespremenljiv. Če se namreč nekdo ne bi strinjal z izidom našega razmisleka in odločanja, bi bila to posledica drugačnega razumevanja, sodbe, odločitve in dejanj. Kakršenkoli je namreč izid, je vzorec vedno isti. Rečemo lahko torej, da smo po naravi usmerjeni k temu, da se poglobljamo v svojo izkušnjo, da iščemo uvid, da si prizadevamo odkriti, kaj je resnično in kaj je dobro, in delati dobro, ki smo ga odkrili.

Z laskoto lahko vidimo "zakon", ki je zajet v tem vzorcu, in vidimo lahko, kako je ta vzorec vir obveznosti. To je zakon, ki zahteva, da smo odprti in pozorni na svojo izkušnjo, zakon, ki zahteva razumnost in dojemljivost pri iskanju, razumskost in izčrpnost v svojih sodbah,

nepristranskost in odgovornost pri naših odločitvah in zavezanost dobremu, ki smo ga odkrili. Če ta "navodila" upoštevamo, bomo prišli do resničnega in dobrega. In v bistvu gre pri naravnem zakonu prav za to.

Kot je rekel Tomaž Akvinski pred sedmimi stoletji, je temeljno navodilo naravnega zakona, da moramo delati dobro in se izogibati zlu. Morda se to zdi očitno, toda s tem je hotel povedati, da smo moralna bitja, da smo po naravi usmerjeni ali nagnjeni k dobremu. Zgornja formulacija pa to razvija preko dovršenega vzorca zavesti, ki nas ločuje od živali. Slednjim se namreč ni treba odločati o sebi in o tem, kaj je dobro. Mi pa se moramo, in omenjeno delamo na ta način. Prav zato lahko za človeka tudi rečemo, da je "moralna žival".

Iz tega lahko sklepamo, da tisto prvo, kar se razum nauči iz razmisleka o človekovi naravi, glede morale zadeva "kako" in ne "kaj". Naše temeljno učenje zadeva vprašanje, kako postati moralno bitje, namreč, s pozornostjo na svoje izkušnje, z dojemljivostjo v svojem razmišljanju, z razumnostjo v svojih sodbah, z odgovornostjo pri svojih odločitvah, z zavzetostjo v svojem življenju. To je naša narava, naša naravna nagnjenost, ki jo imamo kot moralna bitja. Kaj nam bo to povedalo o dobrem in slabem, je drugo vprašanje, vendar na ta način uresničujemo svojo naravo, ki jo imamo kot moralne živali.

To pa ponuja tudi nekaj rešitev vsaj za nekatera nesoglasja glede človekove narave in moralnih načel. Rečemo namreč lahko, da ljudje opazujejo, razmišljajo, tehtajo in se odločajo na različne načine. Pozorni so na različne podatke; različno jih razumejo in prihajajo do različnih zaključkov. Nekaj od tega je preprosto posledica bogastva različnosti. Nekaj pa je posledica prezira, nepazljivosti, pomot, slepote, pristranskosti.

Slednje je najbrž do neke mere povezano tudi s kontekstom, saj se včasih zgodi, da slepota ali pristranskost vpliva na celotno skupnost ali kulturo. Preprosto se lahko zgodi, da posameznik izkrivljeno razume, na

primer, lastnino ali spolnost; ali pa je oseba žrtev napačnega razumevanja časa, v katerem živi. Ne razmišljamo namreč v vakuumu, ločeni od kulture, v kateri živimo; prav nasprotno, kultura pomembno spreminja našo moralno občutljivost.

Ta formulacija nam tudi omogoča, da pritrjujemo naravnemu zakonu, hkrati pa upoštevamo, da imajo pomembno vlogo spremembe. Svet, v katerem smo, se ves čas spreminja in zato se ves čas sočasno spreminja naše dožemanje samih sebe. A imamo trdno podlago, namreč, svojo naravo pričakujočih, raziskujočih, razumevajočih, spoznavajočih, odločujočih se, ljubečih človeških bitij. In ta podlaga nam omogoča, da ohranjamo rdečo nit sredi vseh sprememb svojega položaja, svojega razumevanja samih sebe in svoje moralne zavesti.

PRIHODNI DOSEŽKI

Središče našega razmisleka je bilo usmerjeno na postopek in ne na vsebino. Odkrivali smo koristnost pristopa k naravnemu zakonu kot zakonu, ki govori o tem, kako razmišljamo o morali, ne pa o naravnem zakonu kot rezultatu razmišljanja. Prednost tega pristopa je v tem, da preprečuje, da bi imeli o naravnem zakonu občutek, da je nespremenljiv nabor moralnih smernic, in namesto tega poudarja osrednjo vlogo razmišljujočega srca pri odkrivanju moralne resnice.

Vseeno se lahko zgodi, da se bodo ob tem pristopu počutili prikrajšani tisti, ki preprosto hočejo izjavo o tem, kaj je prav in kaj narobe. Enostaven odgovor na ta občutek prikrajšanosti je, da ni mogoče pojasniti, kaj je prav in kaj narobe, ne da bi ob tem šli mimo človekovega uma in srca. Nobene "objektivne" formulacije naravnega moralnega zakona ni, ki bi bila zapisana v kamen za vse čase in prostore in ki od nas ne bi zahtevala nič več kot preprosto pritrditev.

To je tako zaradi narave objektivnosti. Na nobenem področju ni objektivnosti brez subjektivnosti. Ne moremo doseči objektivne

resnice, ne da bi se uspešno prebili skozi subjektivne postopke odkrivanja, razumevanja, presojanja in odločanja. Vendar so v morali ti postopki še bolj zapleteni zaradi dejstva, da smo tisto, kar raziskujemo, mi sami.

Nekateri pojavi, ki jih znanstveniki poskušajo razumeti, so izven znanstvenikov samih. Pri moralnih izbirah pa smo mi sami pojav, ki ga poskušamo razumeti.

Nikakor ni mogoče določiti, kaj je prav in kaj narobe, na tak način, da bi s tem končali vse razprave. Nadaljnji razmislek in razprava o človekovi izkušnji je edina rešitev. Če razmislek začnemo z vprašanjem, kaj pomeni biti človek, če vstopimo v razpravo o različnih pogledih, če v duhu dialoga poskušamo vedno bolj spoštovati to, kar imenujemo "luč nesoglasja", bomo napredovali k resnici.

Prav zato lahko za naravni zakon, če ga razumemo kot izid svojega razmišljanja in svojih pogovorov, rečemo, da je pred nami. To je nekaj, k čemur stremimo, ne pa nekaj, kar imamo. V nekem smislu sploh ne obstaja, saj človeštvo še ni našlo skupne točke, ki bi bila rezultat izkušenj, uvida, presojanja in odločitev ljudi. Če rečemo bolj pozitivno, naravni zakon obstaja toliko, kolikor so ljudje prišli do skupnega dožemanja in zavezanosti resnici o sebi samih. Naravni zakon je prihodnost, saj smo kot človeški rod še vedno v postopku odkrivanja, kdo smo, in še vedno ugotavljamo, kako bi prišli do skupne točke glede tega, kaj pomeni biti človek.

Preprosta ponazoritev tega dejstva je shod predstavnikov različnih svetovnih religij leta 1993. Shod se je imenoval "parlament svetovnih religij" (čeprav niso vsi navzoči uradno zastopali svoje religije), ki je oblikoval deklaracijo o tako imenovani "globalni etiki". Ta etika vsebuje "temeljno zahtevo" in štiri "nepreklicne smernice". Temeljna zahteva je, da je z vsakim človeškim bitjem treba ravnati človeško. Štiri smernice pa so: zavezanost h kulturi nenasilja in spoštovanja življenja; zavezanost h kulturi solidarnosti in pravičnega ekonomskega reda; zavezanost h kulturi strpnosti in življenja v resnicoljubnosti;

zavezanost h kulturi enakih pravic in partnerstva med moškimi in ženskami.²

Tistim brez predsodkov se bo to zdelo nepomembno, toda vseeno se je dogajalo nekaj novega. Ljudje iz zelo različnih kultur so začeli prihajati skupaj in so se strinjali glede temeljnih moralnih vrednot. Vrednote, ki so jih zapisali, zelo dobro povzemajo to, za kar gre pri moralnem zakonu, ali za kar bo šlo v prihodnosti. Te vrednote so tisto, do česar pridejo ljudje, ko se srečajo, da bi v ljubeči zavzetosti opazovali in raziskovali, razmišljali in tehtali. Rezultati pa niso toliko človekov izdelek, ampak bolj tisto, kar ljudje odkrijejo, ko vključijo svojo moralno zavest.

Nekateri pravijo, da je podobna stvar v sekularnem kontekstu Deklaracija Združenih narodov o človekovih pravicah. Vendar je resnična vrednost vsega tega v združevanju. V nekem smislu naravni zakon že obstaja, in sicer v smislu, da smo in zakaj smo. V nekem drugem smislu pa je pred nami, medtem ko je njegovo odkrivanje pospeševalo zbliževanje uma in src, ki prihajajo skupaj iz zelo različnih okolij.

Gre namreč za nekaj, kar se v zgodovini človeštva še nikoli ni zgodilo. Kadarkoli je bil v preteklosti formuliran ali opredeljen naravni zakon, je bil opredeljen s stališča ene kulture, in sicer evropske. Verjetno je bilo tudi zato težko vključiti vanj pojav nasprotujočih si praks iz oddaljenih dežel. Danes pa svet postaja eno, globalna skupnost. Središče debate je zato usmerjeno na dialog med različnimi razumevanji moralne resnice, na razpravo o različnem dojetju moralnega bivanja. Tu pa se iz bogastva različnosti rojeva resnica.

Rezultat tega porajajočega se dialoga torej ni neke vrste standardizacija, podobna tisti, ki jo svetovni skupnosti vsiljuje kapitalizem, niti ni neke vrste moralna enoličnost, ki je bila v preteklosti značilnost posameznih kultur. Rezultat je možnost, da bi različnost prepoznali in negovali znotraj skupnega dojetja, kaj pomeni biti človek.

Toda tak način razmišljanja o naravnem zakonu, ki bo dosežek prihodnosti in ki bo

pomagal k enosti človeštva, niti približno ne pomeni, da je ta dosežek v kakršnemkoli smislu neizbežen. Čeprav imamo danes lahko etične debate v globalnem kontekstu, nekatere največje težave današnje razprave o morali izhajajo iz nezmožnosti človeštva, da bi se strinjalo glede temeljnih vidikov tega, kaj pomeni biti človek. Eno je govoriti o naravnem zakonu, ki naj bi bil v prihodnosti; drugo pa je, kako kratkoročna ali dolgoročna je ta prihodnost.

Vse omenjeno odseva točke, ki jih je katoliška tradicija o naravnem zakonu vedno prepoznavala. Ta tradicija je trdila, da ne moremo priti do spoznanja naravnega zakona brez težav in da ne moremo pričakovati, da se bo večina ljudi z nami strinjala glede razumevanja naravnega zakona. Upanje na množice ljudi, ki bodo na širokem področju vprašanj z lahkoto prepoznavale, kaj je prav in kaj narobe, ali ki se bodo strinjale z nami glede temeljnih načel, ni tisto, kar pomeni naravni zakon. Zmeda in nestrinjanje sta temu veliko bliže. Ideja naravnega zakona pomeni, da obstaja moralna resnica, ki jo lahko najdemo in ki jo bomo našli, če bomo vključili svojo moralno zavest v občestvu drug z drugim.

Če to drži, potem je jasno, da je treba "razumu" nameniti enako pozornost kot "naravi". Ideja naravnega zakona trdi, da obstaja zakon za naše bivanje, mi pa smo poklicani, da ga odkrijemo in negujemo. Vendar ne moremo pričakovati enostavnega odkrivanja. Ključ je torej v tem, da se naučimo pametno razmišljati z razmišljujočim srcem, pametno razmišljati v svetu, ki kljub vsemu pluralizmu postaja vedno bolj ena skupnost.

AVTONOMIJA MORALE

Govoriti o naravnem zakonu pomeni govoriti o morali, ki izvira iz tega, kar smo. To pomeni reči, da smo moralne živali in da je vrsta bitij, kakršna smo mi, vir razodetja o tem, kako moramo živeti. Vprašanje, ki se zdaj zastavlja, je: kam v tem načinu razmišljanja o morali sodi Bog?

Vprašanje je pomembno, saj si hitro lahko narobe predstavljamo Božjo povezavo z naravnim zakonom in tako pokvarimo podobo naravnega zakona ter izkrivimo svojo podobo Boga. Posebej zavajajoče je govoriti, da Bog "daje" naravni zakon, ne glede na to, kako dobri so nameni za tako govorico. Slednja ima namreč lahko za posledico misel, da so tisti, ki ne verujejo v Boga, daleč od ideje naravnega moralnega zakona.

Mnogo nerazumevanja izhaja iz načina, kako sta religija in morala povezani v posamezni kulturi. Pogosto se tako zgodi, da ljudje zapustijo Cerkev zaradi nestrinjanja glede moralnih vprašanj, ki jih imajo za zelo pomembna. Običajno ti ljudje še vedno verujejo v Boga in so še vedno lačni duhovne hrane, toda odmik od morale in odmik od religije je zanje postal eno in isto. Krščanska religija je namreč postala istovetna s svojim moralnim naukom, kar je pripeljalo do tega, da se ljudje ne vidijo več kot del religije, če se z njo ne strinjajo glede nekaterih moralnih vprašanj.

Hkrati pa, in bolj ko to drži, bolj je družba postala pluralna, se soočamo s pojavom visoke moralnosti pri ljudeh, ki ne pripadajo nobeni religiji in nimajo religioznih prepričanj. Omenjeno je teologe pripeljalo do tega, da govorijo o "avtonomiji" morale. Dejstvo, da je morala navzoča v ljudeh brez religioznega prepričanja, nas napeljuje k temu, da morala lahko obstaja in mora obstajati neodvisno od religije. In če se ljudje odpovedo religiji, ni nobenega razloga, da bi se morali odpovedati tudi morali. Da si moralen, je namreč del tega, da si človek, pa če si religiozen ali ne. Nekateri gredo celo tako daleč, da trdijo, da je morala za nas bolj temeljna od religije.

Alternativa avtonomiji morale je neke vrste morala avtoritete. Namesto, da bi bila morala del tega, da si človek, se nahaja v avtoritarni figuri, ki človeštvu "daje" moralo. To bi bilo nezrelo razumevanje tistega, kar je naredil Bog, ko je Mojzesu dal deset zapovedi. Ali pa nezrelo razumevanje Boga, ki nam "daje" naravni zakon.

V morali avtoritete se zdi, da je pravilnost in napačnost delovanja umeščena v voljo avtoritarne figure, ne pa v naravo stvari. Zakaj je narobe, če kradeš? Zato, ker je proti zapovedim. Zakaj je narobe ubijati? Zato, ker nam je Bog tako rekel. Zakaj je splav nekaj slabega? Ker je papež tako dejal. Včasih gre omenjeno v nedogled. Vendar so to le začetna vprašanja. Zakaj pa je proti zapovedim? Zakaj nam je Bog tako zapovedal? Zakaj je papež tako rekel? Zajedljivo bi lahko celo vprašali: Kaj pa, če si bo Bog jutri premislil? Bo zato nekaj, kar je danes narobe, jutri prav? Ali pa je pravilnost in napačnost neločljivo povezana z naravo stvari (kot jih je ustvaril Bog)?

Težava morale avtoritete je, da ogroža idejo kakršnekoli univerzalne skupne morale. Če moralo najdemo v Božji volji, v Svetem pismu ali v papeževem nauku, kaj je potem s tistimi, ki niso prebrali Svetega pisma, ki ne priznavajo papeža ali ki ne verujejo v Boga? Zdi se, da potem tak človek nima dostopa do moralne resnice. Za verujočega pa bi to pomenilo, da je Bog ustvaril na milijone ljudi, ki na noben način ne morejo spoznati, kaj hoče od njih.

Veliko bolj smo lahko zadovoljni ob stališču, ki ga najdemo v besedilu, iz katerega smo že navajali: v Pavlovem Pismu Rimljanom. V tej skupnosti so se dogajale zelo moralne reči, čeprav niso imeli Mojzesove postave, saj so bili pogani. Ko pogani delajo, kar zahteva postava, s tem kažejo, "da je delo postave zapisano v njihovih srcih" (Rim 2,15).

Zato morala ni skupek obveznosti, katerih edini smisel je v volji avtoritarne figure in ki niso dostopne tistim, ki so izven dosega te avtoritete. Dosegljiva je namreč vsem, saj je del tega, kar smo kot moralna bitja. In omenjeno ne pomeni, da njene zahteve enostavno spoznamo, pomeni pa, da jih lahko spoznajo vsi in da jih je mogoče opravičiti v njih samih, ne da bi se sklicevali na Boga ali religijo.

NARAVNI ZAKON IN BOG

Kje torej v sliko vstopa Bog? Ena možnost, kako odgovoriti na to vprašanje, je, da ne govorimo o Bogu, ampak o vprašanju Boga,

ki izhaja iz naše moralne izkušnje. Ideja naravnega zakona je ideja, da z razmislekom lahko najdemo red in usmeritev znotraj človeške resničnosti. Smer in usmeritev, ki jo najdemo v človeški osebi, nas navaja k temu, da imajo stvari namen. Izkušnja vrednote in napor, da bi uresničili moralne vrednote, nas navajata k misli, da svet ni neopredeljen glede moralnega prizadevanja. Rečeno je bilo, da je moralna obveza "maternica upanja". Izkušnja morale namreč ustvarja upanje, da red, ki ga lahko začutimo, ni zabloda. In to vprašanje, vprašanje zadnjega smisla in vrednosti, je vprašanje Boga.

Vendar se zdi, da je občutek moralnega reda, ki ga razum najde v razmisleku o naravi, v nasprotju z naslednjo izkušnjo moralne negativnosti. V svetu je zlo in v nas samih je zlo. Krivica je trdovratna in generacija za generacijo ponavlja isti krik: zakaj se zlobnim godi dobro in zakaj pravični trpijo? Iz tega vprašanje Boga izhaja v drugačni obliki, kot vprašanje odrešenja in opravičenja. Je usmiljenje za tiste, ki grešijo? Je pravica za tiste, ki so brez prihodnosti?

To vprašanje Boga pojasnjuje tudi tisto, kaj lahko in česa ne smemo pričakovati od religiozne morale. Če je vse, kar nam religija lahko ponudi, lastna verzija moralnega zakona, ki je že zapisan v naša srca, njegova podrobnejša razlaga ali dodatki k njemu, potem velika vprašanja ostajajo neodgovorjena. Vendar morala v Svetem pismu deluje na drugem nivoju, ponuja nam odgovor na vprašanje o Bogu, na vprašanje o tem, ali je svet na naši strani, na vprašanje zadnje pravice.

Na ta način lahko trdimo, da ni Bog tisti, ki razkriva naravni zakon, ampak naravni zakon razkriva Boga. Naš razmislek o tem, kaj pomeni biti moralno bitje, zastavlja vprašanja, ki zahtevajo Boga za odgovor. Smiseln način, kako gledati na "moralni nauk" Svetega pisma, je torej, da ga razumemo kot izpolnjevanje te zahteve.

Krščanska morala gre lahko od tega še naprej in govori, da je Bog temelj naravnega moralnega zakona. Tradicionalno

razumevanje omenjene trditve pravi, da je naravni zakon naš delež pri večnem zakonu Boga. Z drugimi besedami, ko razmišljamo o svoji človeški stvarnosti in ko odkrivamo njegovo moralno strukturo, to, kar odkrivamo, ni nič drugega kot Božji načrt ali namen. Upanje, ki vzklje v nas, ni nesmiselno.

Reči, da je Bog temelj naravnega zakona, ne pomeni, da je Bog v našo naravo zapisal niz navodil o tem, kako živeti, ampak preprosto to, da nas je Bog ustvaril take, kot smo. Rečemo lahko tudi, da je Bog, ko nas je ustvaril take, kot smo, ustvaril svobodo. Bog nam namreč ne govori, kaj naj storimo, ampak nas zgolj vabi, da sprejmemo svobodo s tem, da odkrivamo, kdo smo, da ugotavljamo, kaj pomeni biti človek, in da v konkretnih situacijah spoznavamo, kako biti zvest in kako uresničiti, kar smo spoznali o samih sebi.

Moralni zakoni, ki jih nato oblikujemo, niso nič drugega kot formulacije tega, do česar je prišla svoboda s svojim samo-odkrivanjem. Reči, da nam Bog daje moralni zakon, torej pomeni, da nam Bog daje svobodo, ki je za nas naloga in priložnost.

PET PRISTOPOV

Nekaj sklepnih misli bo povežalo to razpravo o naravnem zakonu s štirimi drugimi pristopi k morali, ki smo jih predstavili že prej. Čeprav smo namreč naravni zakon predstavljali kot plod prvega načina gledanja na moralo, ima jasne povezave tudi z ostalimi pristopi.

Definicija naravnega zakona, ki pravi, da je to razum, ki razmišlja o naravi, se jasno navezuje na razumevanje narave kot notranjega prepričanja. Ta pristop poudarja vlogo zavesti v osebni raziskovanju in zavezanost moralni resnici. Če nočemo izgubiti stika s tem pristopom, potem ne smemo zanemariti besede "razum" v definiciji, kot se je to zgodilo v preteklosti, ko so pristop k morali kot zakonu videli v osami.

Pristop k morali kot osebni rasti je prav tako tesno povezan z idejo naravnega zakona. Bistvo naravnega zakona je namreč v tem, da nam naš razmislek odkriva zakon našega lastnega bivanja – "zakon" v smislu notranje dinamične strukture in usmerjenosti človekovega duha. Naravni zakon nam v luči tega odkritja govori: postani to, kar si!

Nadaljnje raziskovanje tega, kaj je zakon našega bivanja, nas bo privedel k četrtemu in petemu pristopu k morali. Ta zakon je namreč v največji meri zakon ljubezni, v katerem odkrivamo ali uresničujemo sami sebe v podarjanju samega sebe. Ta logika ljubezni pa, če jo prenesemo v družbeni kontekst, vodi v jezik solidarnosti in družbenega preoblikovanja, kjer se zdi, da je naravni zakon jasneje zakon našega skupnega bitja, zakon človeštva, v katerem smo vsi.

Teh pet pristopov se torej medsebojno prešinja. Vendar gre za še več. Če lahko vidimo,

da lahko vsak izmed petih pristopov prispeva k naravnemu zakonu, potem vsak izmed njih lahko tudi pomaga napolniti tisto, na kar smo v tem poglavju samo namigovali. Večino svoje pozornosti smo v njem namreč namenili naravnemu zakonu kot pristopu k morali, ne pa tistemu, kar ta pristop odkriva. Naslednja poglavja lahko razumemo ne samo kot tista, ki kažejo na druge načine gledanja na moralo, ampak tudi kot tista, ki hkrati raziskujejo, kaj je naravni zakon našega obstoja, kaj pomeni biti človek.

Prevedel: Leon Jagodic

-
1. Donal Harrington, "Is There a Natural Law?" V: Patrick Hannon, ur., *Moral Theology: A Reader*, Veritas: Dublin 2006, 50–71.
 2. Hans Küng in Karl-Josef Kuschel, *A Global Ethic: The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, London, SCM Press, 1993.